

JÜRIPÄEVA USKUMUSTE JA KOMBESTIKU KUJUNEMISE LÄHTEKOHTI

Mall Hiimäe

Kui võrrelda erinevate pärimusteadete hulka eesti rahvakalendri kevadiste tähtpäevade kohta kevadisest pööripäevast kuni suviseni, siis ilmneb, et sellisesse ajavahemikku jäävate paarikümne tähtpäeva pärimusest kuulub ligi kolmandik jüripäeva juurde (Hiimäe 1984, 8–133). Nii suur pärimusteadete hulk viitab jüripäeva eriti suurele tähtsusele.

Jüripäev kujunes kogu Baltikumis mõisa ja talurahva õiguslike ning töövahekordade määramise daatumiks. Jüripäevast algas teotöö, see oli rendiaasta alguse, maksude maksmise ja teenistusseastumise päev. Tegemist on väga tugevat sotsiaalset kaalu omava tähtpäevaga, mis etendas suurt osa kogu talurahva majanduselus. Rikkaliku kombestiku koondumine siia on seega ootuspärane.

Päevale nimetuse andja Püha Georg, eestlastel Jüri, on olnud ratsaväelane, kes kristlasi tagakiusanud Rooma keisri Diocletianuse valitsusajal 303. aastal suri märtrisurma. Selle isikuga on hiljem seostunud muinasjutt müütilisest lohe-
tapjast, mis on tuntud nii Euroopa kui Aasia rahvail, vrd. AT 300. Legend Pühast Georgist kui lohe võitjast sobis sümboliseerima kristluse võitu paganluse üle ning levis samuti ikonograafias. Siit lähtub Püha Georgi kui vapra sõdalase, võidutooja ning imetegija maine. Seetõttu on Georgi taaler olnud 16.–17. saj. Euroopa sõdades üks hinnatavamaid amulette (vrd. Handwörterbuch III 1930–1931, 657–659).

Eesti jüripäevaga seonduva kombestiku ja uskumuste lähemal jälgimisel ning võrdlemisel samalaadsete teadetega teistelt rahvastelt võib täheldada mitmesuguseid vastastikuseid mõjustusi, ülekanumisi ja ühtesulamisi erinevatest ajajärgudest pärinevas kombestikus. Veel enne, kui 13. sajandil Eestimaale jõudsid ristiusku kuulutama ning pühakute tegusid tutvustama germaanlased, oli kujutelm

Pühast Jürist siia sisse imunud idaslaavlastelt. Mustast merest Laadoga järveni ulatuvas Kiievi-Vene riigis (9. saj.–12. saj. keskpaigani) kujunes ristiusu vastuvõtmisega 10. sajandi lõpul soodus pind pühakukultuse levikuks. Kontakti Kiievi-Vene riigiga jäi 1030. a. Jaroslav Targa vallutustegevuse ning Jurjevi kindlustuspunkti rajamise tulemusel mõneks ajaks samuti Kagu-Eesti piirkond. Võiduka Jegor Hrabrõi oreool kandub vallutusterohkele vürstile Juri Dolgorukile (u. 1090–1157), paganliku kurjuse hävitamine on taas ekspansiooni õigustamas: “Ehitades linnu ja rajades maakondades külasid, hoolitsedes ristiusu levimise ja kindlustamise eest soome põhjarahvaste seas, kuulutas Juri Dolgoruki püha Georg Hrabrõi oma eestseisjaks võitluses metsiku, puutumatu looduse ja Põhja-Venemaa uskmata Soome ja teiste sugurahvastega. Seepärast tavatses ta asutatud linnades ja külates esimesed kirikud ehitada Georg Hrabrõi nimele, nagu tõendab Nikonovi kroonika.” (Kalinski 1877, 393–394).

Oma koha rahvakalendis võlgneb kirikukalendri suurmärtter Georgi mälestusele pühendatud 23. aprill (vanas kalendris 6. mai) siiski millelegi muule kui isiklikele väärttegudele. On ilmne, et pühaku mälestuspäev ei saaks kujuneda (koos legendiga lohetapjast või ilma, paganliku kurjuse hävitajana või mitte) nii oluliseks ja rikkaliku kombestikuga tähtpäevaks rahvakalendis, kui suurmehe minek märtrisurma poleks sattunud kevadele ja puuduksid looduse fenoloogilisest arengust tulenevad eeldused.

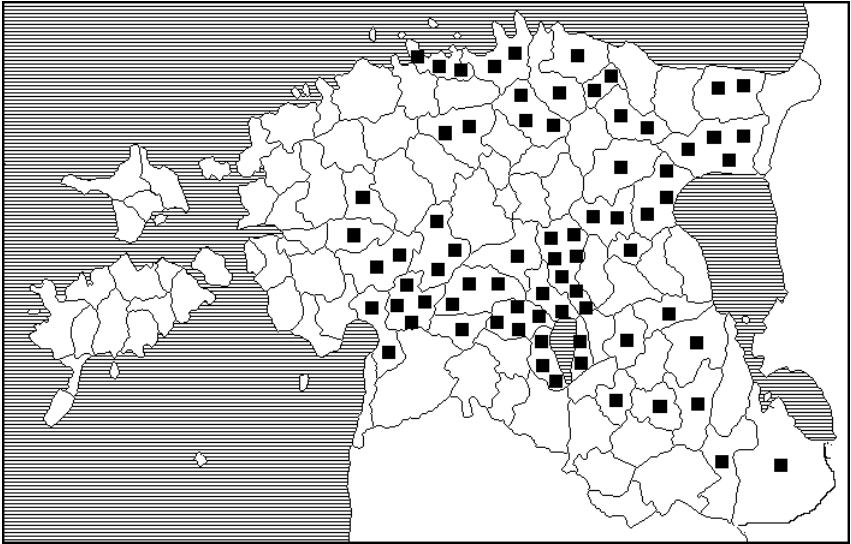
Võibolla on jüripäeva tähtsuse ja rikkaliku pärimuse hindamisel olulisem see, et nimekuju Georgius märgib kreeka keeles kündjat, maaharijat. Selle päeva muistse eelkäijana tuleb nii eestlastel kui teistel rahvastel arvestada kevadise taimevegetatsiooniga seonduvat pärimust ning selle koondumist ristiusueelsetele looduse ärkamist ja kevade saabumist märkivatele tähtpäevadele. Eesti 19.–20. sajandil kogutud rahvaluuleteadetes jüripäeva kohta jääb see pärimus elatusaladest kõneleva teatmaterjaliga kõrval tagaplaanile. Kevade saabumisega seotud tähtpäevi on meie muistsetel esivanematel olnud ilmselt rohkem kui üks, sest ka lähtepunkte on rohkem kui üks: näiteks päikesekalender – kevadine võrdpäevsus; fenoloogilised muutused – lume minek, kalade massilise kudemisrände algus; elatusalad – maaviljelusega tegeleva rahvastikul külvipüha, kalapüüdjatel jääaluse püügi lõpetamine või kevadpüügi algus jmt.

Meie suulises kalendripärimuses on paastumaarjapäevale 25. III koondunud uskumused taimevegetatsiooni eelduste loomise kohta keskmise õhutemperatuuri jõudmisega 0° piirile. Siia on kandunud ilma- ja saagiendeid, mis kauges minevikus võisid kuuluda pööripäevale, aga ka haugi kudemisrände alguse tähistamine, millest teateid on Kagu-Eestist ning Iisaku kihelkonnast, kus on kujunenud omapärane Lemmaku küla püha “kuiva avi söömisega”, et kalaõnn püsiks (Hiimäe 1981:23).

Jüripäeva pärimus looduse ärkamisest ja kevade tulekust vahendab mõtte tegeliku kevadehaljuse saabumisest. Just jüripäevale võiks kuuluda loodusrahvaste kujutelm surevast ja ülestõusvast jumalusest seoses sügise looduse hääbumise ning kevadise taimevegetatsiooni algusega. Venelastel on vanasõnad *Jüri toob kevade, Pole kevadet Jürita* (Dal 1957, 879). Jüripäevast algavad ühtlasi uue toiduse hankimise võimalused. Soomlastel on paralleel Kagu-Eesti vanasõnale *Jürist jüretüs* (Kuusi 1985, 120–121). Ütlus, et jüripäev toob esimese rohu, on idaslaavlastel rohkem levinud samasuguse kliimaga keskrajoonides. Vanasõna *Jüri paneb võtme rohu kasvama* näib olevat sisuline paralleel eestlastel fragmentaarsena säilinud regilaulu algusele: *Jüri taskus taevavõtmed / jüri põues põrguvõtmed*. Jüri sümboliseerib kevade ning uue toiduse tootjat ka leedulastel, Püha Jüri poole pööratakse kui suvevõtmete hoidja poole, et ta annaks karjale rohukasvu ja ajaks pilved laiali (Skrodenis 1968, 264). Põhimõtteliselt võib karjakasvatusega tegelevatel rahvastel rohukasvu alguse orientiir kujuneda iseseisvalt, ühise geneesita, kuid sarnaste vormelite kasutamine viitab ses osas idaslaavi-läänemeresoome-balti kultuuri regiooni kontaktidele või ka ühisarengule. Mõningaid märke jüripäevast kui roheluse saabumise ajast on ka germaanlastelt. Lõuna-Saksamaal Alpides on lärmiga *rohtu välja kutsutud*, roheluse puudumine enne jürit on heaks endeks (Handwörterbuch III 1930–1931, 649–650). Sakslastel ja lõunaslaavlastel kuulub osalt jüripäevale ka kevade vastuvõtmist iseloomustav roheluse toomine elamute juurde (Frazer 1983, 126–128). Eestlaste kombestikis liitub see peaasjalikult suvistepühade ning jaanipäevaga.

Oluline tähtsus jüripäeva kombestiku kujunemises on olnud samasse ristiusueelsesesse looduse ärkamist kajastavasse kihistusse kuuluval ning taimekasvu alguse kujutelmast lähtuval uskumusel maa **mürgisusest** ja selle kadumisest vegetatsiooni saabumisega. Näiteks tekst Edela-Eestist: *Enne jüripäeva ei tohi maa peale istuda, maa on siis alles hingamata ja võib haigusi tuua* (RKM II 66, 515 (3) < Häädemeeste 1957). Maa peal istumise keeld on tuntud rohkem Lõuna-Eestis; eriti karjasel on keelatud maha istumine Kagu-Eestis (Vastseliina, Setu). Paljajalu käimise keeldu esineb ka teistel kevadistel tähtpäevadel (näit. ristipäevad), ent valdavalt seostub see keeld jüripäevaga (üle saja teate, teistel päevadel aga märksa vähem). Sakslastel põhjendab keeldu lastel paljajalu käia või maas lamada väide, et *külm ei ole veel maa seest välja läinud* (Handwörterbuch III 1930–1931, 656).

Uskumus maa mürgisusest on õige paljude reeglite aluseks. See, et mingi tähendusliku ajalõigu või päeva tegevusjuhendid on vastukäivad, ei tulene sedavõrd unustamisest, nagu hääbumisstaadiumis oleva pärimuse vaatlusel võiks arvata, kuivõrd lähtealuseks oleva kujutelma erinevatest rakendusvõimalustest.

Joonis 1. Tervistav pesemine jooksva veega.

Kokkupuute vältimine maaga jüripäeval annab tabusid ja töökeelde, teisalt aga suunab aktiivse tegevusega maa vabanevat jõudu ära kasutama mistahes eluvaldkondades, olgu tõrje- või kahjustava maagia eesmärgil. Eestlaste uskumuste järgi tõi paljajalu käimine enne jüripäeva nahahaigusi, muhke, pakatsi, kuid paljajalu olekus ei nähtud ainuüksi negatiivset tagajärge nagu maas istumise puhul, vaid samuti ka kokkupuudet maagilise väega, mis näiteks nõidumiskavatsusega teise peresse minejale andis suuremaid eeldusi kahjutegemiseks. Idaslaavlaste uskumustes on jüripäevast kastet maa mürgisuse tõttu peetud halvamõjuliseks, kuid teisel just tervistavaks – püherdamine kastes annab tervist (Šapovalova 1974, 129); kari lastakse kastest rohtu süüa, et loomad ei haigestuks, kuid kehtib kanade väljalaskmise keeld, et need ei hakkaks mune kaotama (Tolstaja 1984, 198). Veel üks näide vastupidise toime omistamisest: “Teadjate ja nõidade seas liigub pärimus, et varane jüripäeva kaste on loomadele eriti kahjutoov. Selle tarvis nad lähevad väljadele kastet koguma. Kaste kogumist panevad nad toime linase riide immutamisega hommikuses kastes. Nende teadmist mööda jüripäeva kaste võtab sarvloomad kõhnaks, kaotab lehmadel piima, teeb vasikad pimedaks. Maksab vaid see riie loomadele üle tõmmata, kui kõik hädad voolavad jõena nende peale. Ainult üks asi on, mille puhul ei saa loomadele kurja teha – kui külarahvas neid jüripäeval urbadega välja laseb.” (Sahharov 1989, 259).

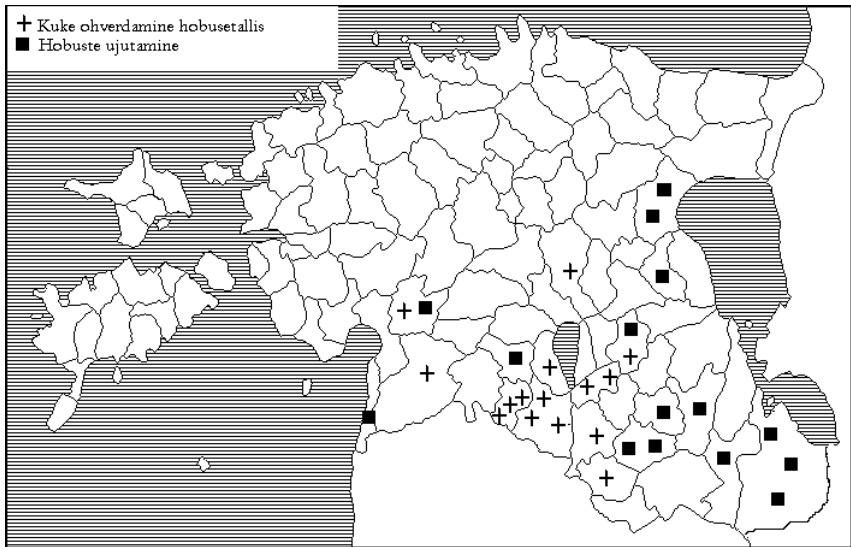
Eriti slaavi rahvad, aga ka ungarlased peavad tervistavaks suplust enne jüripäeva, sama võib valdava enamuse pärimusteadete alusel väita eestlastest. Sakslaste uskumustes aga on rõhutatud, et alates jüripäevast kuni lauritsapäevani (10.VIII) pole vesi mürgine ega ohtlik (Beitl 1955, 252). Hoiatatakse kokkupuute eest veega just **enne** jüripäeva. Iseloomulik on keeld ja selle põhjendus: *Allikast ei tohi keegi juua, sel päeval maa avaneb ja laseb välja kogu oma kihvti* (Handwörterbuch III 1930–1931, 654–655).

Pole juhuslik, et mitmekülgne tegelemine rahvameditsiiniga on samuti seoses uskumusega maa mürkide ning nende maagilise jõu liikvelepääsemisest. Siia kuulub rikkalik ravivõtete kogum kariloomade ning hobuste hea tervise, sigivuse ja vastupidavuse taotlemiseks, aga ka inimese heaks käekäiguks. Tähelepanuväärne on rahvapäraste kosmeetikavõtete kuhjumine. Iluraviga on teiste kevadiste ja kevadsuviste tähtpäevadega võrreldes kõige rohkem tegeldud jüripäeval ning siingi kehtib range ajanõue: protseduur tuli läbi viia enne jüripäeva või ka jüripäeval. Näo pesemisest lumega (Lõuna-Eestis üle 20 teate), konnakuduga (üle 25 teate), kasemahlaga (umbes 10 teadet), tervistavast suplustest (üle 80 teate, maa lääneosas vähe) loodeti mitte ainult puhast, teditähnideta ja heledat näonahka, vaid see pidi aitama hoiduda ka nahahaigustest.

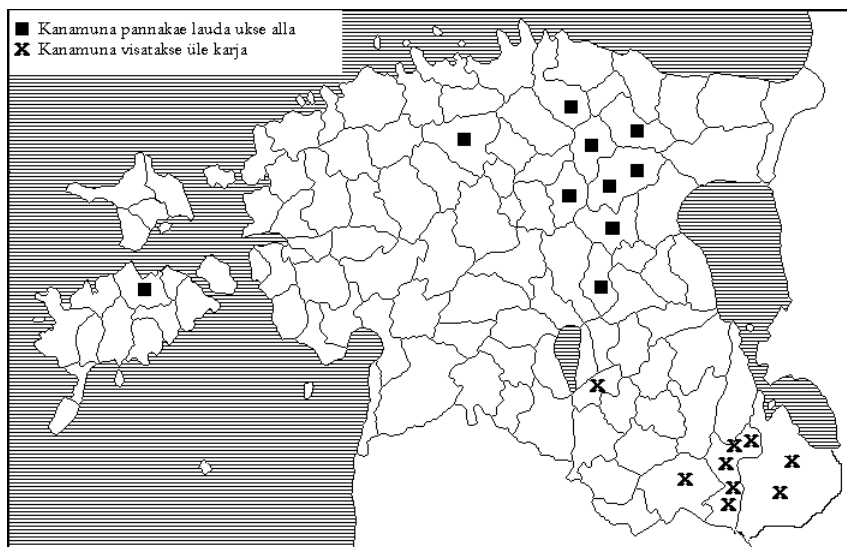
Rohkem kui kümnendikus erinevasisulistest pärimusteadetes eestlaste jüripäeva kohta on juttu maost. Jääb mulje, et jüripäev kui **Püha Jüri mälestuspäev** on andnud eestlaste jüripäevapärimustesse tavatul hulgal tegevusjuhendeid, mis seostuvad maoga. Rahvaste teadvuses on süvendanud kujutelma Pühast Jürist kui legendaarsest lohetapjast Püha Jüri traditsiooniline kujutusviis pühapiltidel ning amuletina kantaval nn. Georgi taalril – võidetud lohemaoga. Viimane samastub mao kui kurjuse sümboliga. Eesti pärimusteaded ussist on kahte liiki: enamasti on uss maagiline tõrje- ja kaitsevahend menetlustes hea loomaõnne ja inimeste hea käekäigu saavutamiseks ning haiguste ravis, väiksem osa teadetest annab tegevus- ja käitumisjuhendeid ussihammustuste vältimiseks eeloleval suvel. Esitame loendi, mida see vahend aitab saavutada: edu ettevõtmistes, saksa viha ei hakka peale, edu kohtus, ei väsi töös, palju raha, õnn kaardimängus, lindude keelte mõistmine jt. imevõimed, abi kurja väe, nõiduse vastu, nõidusevahend, ravim ussihammustuse, hambavalu, paisete, paistetuse, alkoholisemi vastu, lendva, rabanduse, puhutiste, reumatismi, kondinõrkuse, ahtruse vastu, kosutusvahend, hea söögiisu tooja; ussitapmise kepp kaitseb vanapagana eest, räästasse panduna tulekahju eest, vilja sisse panduna tagab hea viljakasvu, tõrjub rukkisusi orase kallalt jne. Taas äratavad tähelepanu ajamäärangud. Nimelt annab efekti **enne-jüripäevane** uss, mida kasutatakse siis nii jüripäeval kui hiljemgi (kuivatatult, ussipulbrina, -tuhana, -õlina, -viinana). Niisiis toetab seda rikkalikku ja pidevalt nüansse juurde saavat pärimust uskumus varasemast kihis-

tusest – rästik näikse oma erilise mõju omandavat kevadisest hingamata ja alles mürgisest maast või nagu öeldakse ühes Põlva kihelkonna tekstis: *Enne jüripäeva olevat huss kangem rohi kui pärast jüripäeva* (ERA II 63, 66 (125) < Põlva 1933). Taas selgub ka, et madude mürgisust võib hinnata vastupidiselt: sakslaste uskumustes maod ei ole enne jüripäeva mürgised, jüripäevast peale aga tuleb maa mürk madude ja kärnkonnade sisse (Handwörterbuch III 1930–1931, 656; Beitzl 1955, 252). Ühine baasuskumus võib seega anda sarnast ja erinevat nii eri kultuurides kui ühe ja sama rahva kultuuris, ilma et see tarvitseks tuleneda kultuurikontaktidest või nende puudumisest. Pühakulegendist või selle propageerimisest ekspansiooni õigustamiseks (madu kui paganliku kurjuse sümbol) ei piisanuks nii mitmekülge rahvapärimuse kujunemiseks, kui puuduks ristiusueelne taust. Võrdluseks võib tuua Püha Margareeta kultuse, tedagi kujutatakse pühapildidel lohemao võitjana ning soomlastel lähtuvad siit maretapäevased (13. VII) *madontappajaiset* – heinale minnes võetakse selle tähistuseks *matoryyppy*, ent see on ka kõik (Vilkuna 1982, 178–181).

Alates 12. sajandist hakati draakoniga võitlevat Püha Georgi kujutama hobuse seljas istuvana ning see on andnud eeldused tema kui **hobuste patrooni** substituudiks. Teateid on paljudelt rahvastelt: sakslastelt, ungarlastelt, poolakatelt (Handwörterbuch III 1930–1931, 652), venelastelt (Propp 1963, 29), lätlastelt (Šmits 1940, 749–752) jt. Eestis on visitatsiooniprotokollide andmeil veel

Joonis 2.

Joonis 3.

1680. a. Kiidjärvel ohverdatud Pühale Georgiusele kui hobuste jumalale (Köpp 1902, 14). 1951. a. on noteeritud iseloomustav tekst Kihnu saarelt: *Vanasti ei mindud Jüripäe duõst hobosõga vällä, sie oli selle mälestuseks, et vanast Pühä Jüri oli lendvä maoga võitlen – ju ta kuradi moodi oli, Jüri oln hobosõ selgas, võitn ärä, sis sel päeväl nagu hooste pühä.* (RKM II 1, 418 (24) < Kihnu 1951). Setus peetava kahe jüripäeva (talvine jüripäev on 26. XI) saamislugu tuntakse lausa kaasajal: *Üripäiv um. Tuu um ka eläje puusli. Merest tul'l üts elläi väl'lä ja egä päiv anti inemine ja tul'l sis kuningatütrel minna. Temä väega ikk. Ja sis tul'l pühä Üri valge hobõsõ sälah. Pühä Üri ai talle eläjale odaga suuhtõ. Talle ka jumal and kaits pühä, et pääs' ar rahva. Värskah um Üri kerk. Hobõsõ viidi kõik kerko mano, ristiviiga tsiuhti. Palvus ka peeti.* (RKM II 290, 660 (12) < Setu 1972).

Hobuste austamise kombestik jüripäeval on ühine meie ida- ja lõunanaaberitega. Soomlastel on hobuste patrooniks nagu Lääne-Euroopaski, ennekõike Püha Stefan, ent teatakse ka, et jüripäev on *hevosten hengähdyspäivä*. Lätlastele on ühised Lääne- ja Saaremaal ning maa lõunapoolses osas levinud hobuste söitmise ja künni keeld hobusteõnne kadumise, aga ka muu halva ähvardusel. Nii nagu lätlastel, kuulub Lõuna-Eesti üsna selgesti piiritletaval alal siia veel musta kuke ohverdamine hobusetallis. Ent viimatinimetatud ohvritoiming kuulub ka näiteks mihkli- ja mardipäeva, isegi jõulude juurde. Lätlased tunnevad peale

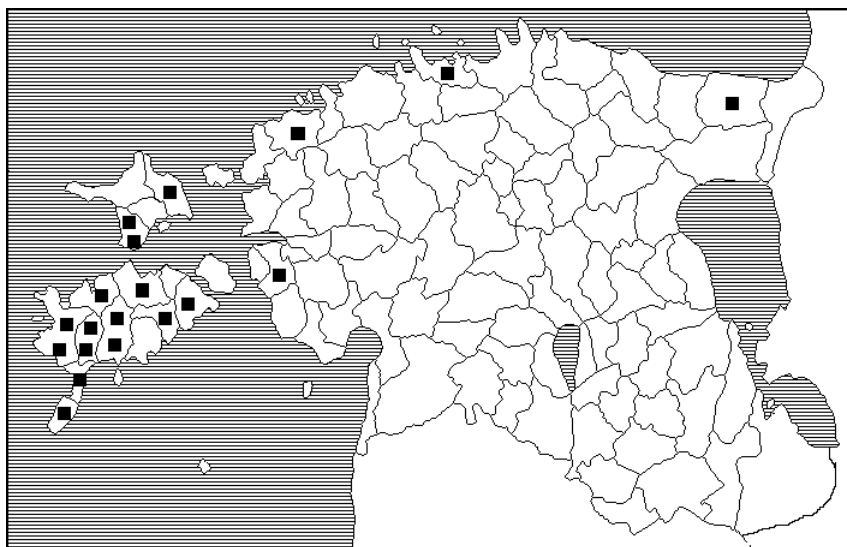
kuke ohverdamise jüripäeval veel mitmeid hobuste vastupidavuse ja kosumise taotlusega menetlusi, siitpeale algab ka õine õitsiskäimine (Šmits 1940; 749–752). Meil rohkem Kagu-Eestis, aga ka Ida-Eestis levinud hobuste tervistava ujutamise komme on ühine venelastega, kuid tuntud samuti lätlastel. Kogu traditsioonis on ilmseid idapoolseid mõjustusi. Kuigi jüripäev on eestlastel hobustehooldusega tähtpäevade seas kõige olulisem, jääb see traditsioon veistehoolduse varju. Eestis hakati hobuseid põllu- ja veotöödel härgadele eelistama alles 19. sajandil, niisiis on tähelepanu suurem keskendumine veistele ning nende esmakordsele väljalaskmisele ootuspärane. Karjahooldus on esiplaanil ka Setu ala venelastel. O. Loorits on selle kohta märkinud järgmist: “Georgi funktsioonid laienesid hobuste patronaažilt üldse koduloomade patronaažiks. “Hobuste püha” kõrval ja isegi enam pühitseb Eesti vene rahvusest elanikkond jüripäeva kui “karja püha”.” (Loorits 1941, 22). Tegelikult on ka idaslaavi jüripäevakombestikus pearõhk karjal ja hobustehooldusesse puutuv ei haaku päriselt karjahooldusesse puutuva pärimusega. Nii on ka setudel. Setus on Jüri küll *hobõstõhoitja*, ent selleks on oluliselt kaasa aidanud kiriklikud pühitsemisteremooniad, kus hobused toodi kiriku juurde: *Jüripäävä minti hobõsidega kiriku mano ja võeti vallalõ. Egäst küläst läts. Panti hobõsõ platsi pääle. Sõs sääl papp suitst ja pühend. Pang, vesi, viht seeh, sis tuuga visas hobõsilõ: “Pühä Jüri, hoia hobõsit kah’o eest.” Tuu Jüri pühäne kah oll käeh. Sis rahvas ütël: nu omma hobõsõ arh pühendedü.*

Egalütel kar’s kah kerkohe. Kar’use saisõ kõik papi läühkeiste. Sis papp pühend, õt Pühä Jüri lasõ rahulikkõ ellä, hindägä nii elajidega. (ERA II 301, 154/5 (14) < Setu 1942).

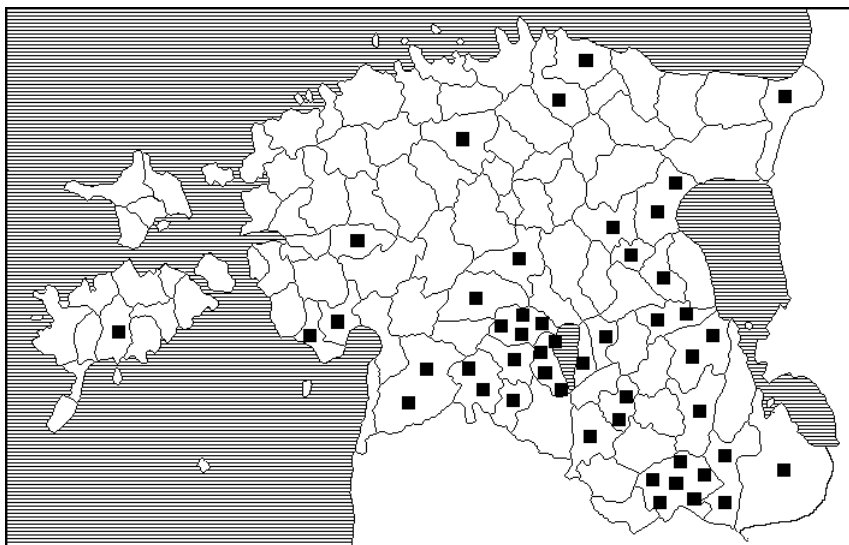
Karjalaskekombestikus ei tõuse hobustehooldus kuigivõrd esile ei Setus ega Vaivara, Iisaku, Torma, Kodavere venemõjulisel alal. Pühakujude, sealhulgas Püha Jüri ja Püha Nikolause kujutise kandmisest ümber karja, püha veega karja ning karjaste piserdamisest, kariloomade löömisest urbepäeval kirikus pühitsetud pajuokstega, ristimärkide tegemisest ning õnnistamisest jne. loodeti karjale sigivust ja edenemist. Pühitsemiseks toodi välja samuti hobused: *Jüripäävä hummogu aeti eljä kesä pääle, viidi hobõsõ ka sinna. Sõs tuudi nosselkidega Jüri tsässonast, viidi Jüri ümbre tsässona. Kiä olli rahvas sääl, kar’usõ ja, lätsi alt pühäse. Peräst viidi Jüri ümbre eläjide.* (ERA II 286, 166 (142) < Setu 1940).

Kui nüüd edasi minna selle kihistuse juurde, mille on jüripäeva kombestikku toonud eesti karjalaskepäev (1. IV), siis tuleb rõhutada, et ülekanndumine jüripäevale on ajalisel põhjendatud. Keskmiste ööpäevatemperatuuride jõudmine üle 5 °C ja vegetatsiooniperioodi algus langeb Eestis 20. aprillile, aktiivse taimekasvuperioodi algus seoses ööpäevatemperatuuride jõudmisega üle 10 °C 15. maile (Atlas 1978, 12). Niisiis võib rohukasvuga arvestada enamvähem uue

ja vana jüripäeva vahel. Karjalasketavade kirjapanekuist selgub, et 20. sajandiks on kogu karjalaskepäeva kombestik üsna puhtalt ja komplikatsioonideta üle kandunud jüripäevale, kuid ühteaegu kehtib nädalapäevast lähtumine või võetakse arvesse veel mingeid tegureid (tuule suund, kuu faas) (Rantasalo 1945, 6–28). Ümberkaudsetel rahvastel on karja väljalaskmise päevadeks mitmeid kevadisi kirikukalendrist lähtunud tähtpäevi, ent jüripäev annab siin kombestikku eriomast. Legend Pühast Jürist ratsu seljas toetab kujutelma Pühast Jürist kui huntide karjusest, seda nii germaani kui slaavi rahvastel. Samuti on ka eestlastel, ning siin on kultuurimõjustused nii ida- kui läänepoolsed. Püha Jüri ülevõtmine huntide valitseja seisusesse, kes huntidele alates jüripäevast päitsed pähe paneb ning ühtlasi keelab koduloomi murda, oli karjakasvatajatele oluliselt tähtis. Sellele uskumusteringile toetub rikkalik karjandusalane kombestik. On ootuspärane, et see ei seostu eestlastel niivõrd näiteks üldise karjanõidusega – sellega tegeldi peaaegu samal määral ja samade menetlustega teistelgi kevadistel ja kevadsuvistel tähtpäeval (suur neljapäev, ristipäev, jaanipäev) –, vaid just sellega, mis puutub kariloomade sattumisse teise keskkonda karja talvekorterist väljalaskmisel. Hulk tegevusjuhendeid nõuab täpset kinnipidamist ajast enne või pärast jüripäeva (näit. tuletegemise keeld enne ja soovitus pärast jüripäeva; juba mainitud enne-jüripäevase mao kasutamine tõrjemaagias jts.). 1. aprilli kui karjalaskepäeva puhul oli selline ajaline vahetegemine tundmata. Ses suhtes on jüripäeva traditsioonid

Joonis 4. Püssipaigutamine, et hunt karja ei tuleks.

Joonis 5. Tuletegemine keelatud enne jüripäeva – hunt tuleb karja.

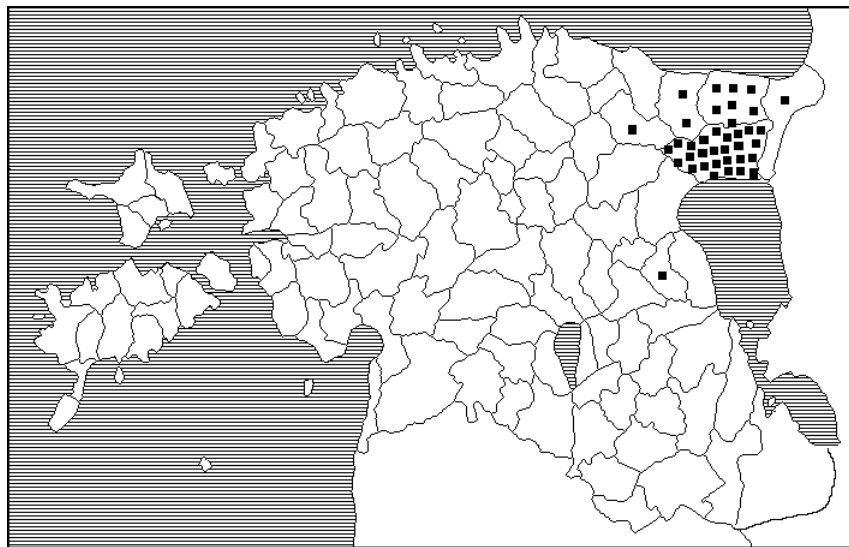
märksa komplitseeritumad. Kujutelm Pühast Jürist kui huntide karjasest on andnud üsnagi konkreetsete tunnustega haldjakuju. Loitsudega pöördumised tema poole on nii meil kui venelastel aina ühesuunalised, taotledes Püha Jüri nime saanud metshaldja asumist hoopis karjakaitsja funktsioonidesse. Püha Jüri kui huntide peremehe halva tundmise kohta Setu venelaste seas ning populaarsuse kohta eestlaste, sh. Setu eestlaste seas on O. Loorits toonud huvitavaid põhjendusi: “Kogu see materjal on ilmse vene-bütsantsi värvinguga ning ennekõike sarnaneb vastava valgevene materjaliga nagu ka **läti** repertuaar. On selge, et see eesti ja läti materjal osutab antud juhul taas muistse Polotsk-Kiievi liini suunas, hästi säilitades vanemat traditsioonikihistust, seevastu kohalik **vene** traditsioon on noorem ning olles juba kesk-suurvene päritolu, ei tunne neid motiive üldse.” (Loorits 1941, 40).

Jüripäeva pärimuse kujunemislugu muu kevade saabumisega seotud pärimuse taustal võib iseloomustada piiblist lähtunud sententsiga: “Kellel on, sellele antakse, aga kellel ei ole, sellelt võetakse ka see, mis tal on.” Jüripäevale on kuhjunud selliseidki endeid, mis muidu on kalendriliselt määramata (nagu esimese konna, liblika nägemine, linnupete) või hilislaenuid teistelt tähtpäevadelt (näit. vara tõusmise nõue, väljas magamise algus, tule süütamise keeld toas on kuulunud varasemate kevadiste tähtpäevade juurde). Jüripäev kui **sotsiaalsete suhete tähtpäev** liitis endaga veel ka kolimisega seotud kombestiku ning andis

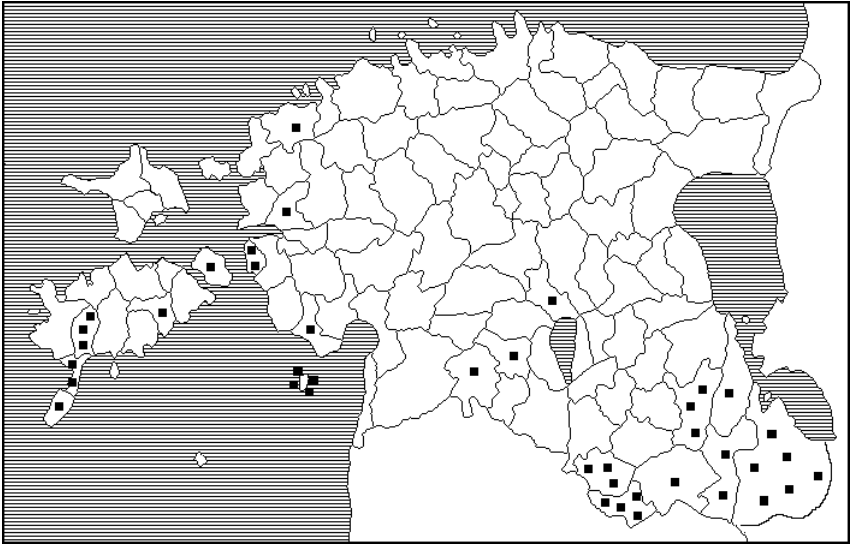
siia oma lisa. Esimese päeva järgi arvati analoogset kogu teenistusperioodiks: kassi nägemine töi pooliku aastateenistuse (Tartu-Maarja), hernesupi sömine – peatse majast väljaveeremise (Märjamaa), härrastelt pahandada saamine – sama kogu suveks (Halliste) jne. Jüripäeva ühiskondlikust positsioonist lähtuv majandusaasta arvestus töi vanasõnad: *Jüri seob, Mihkel päästab; Jüripäev toob söömaune, rukkivihk viib* jts. Siia kuulub ka jüritulede tegemine äsja kohta vahetanud teenijarahva tutvumisõhtuna. Setu alal on jüripäev O. Looritsa järgi neljateistkümnes külas külapühaks (Loorits 1952, 333), pühitsemise juurde kuuluvad rahvapeo iseloomuga kirmased.

Omapärane nähtus on sugukondliku korra aegadest pärit naistepühade sisseulamine jüripäeva kui karjasepäeva kombestikku Kirde-Eestis (Loorits 1941, 43–64; Tampere 1965, 234–245). Seejuures Narva-tagustel isuritel, vadjalastel, Peipsi-äärsetel venelastel püsisid enam venepärased naistepüha jooned, eestlaste seas pääses rohkem mõjule karjanduslik külg ning kombe hääbudes 20. saj. keskpaigas kujunes maagiline võitegemine ning “lüpsikute turvutamine” lihtsalt meelelahutuseks.

Majandusaasta alguse päevana on jüripäev endasse sulatanud ka eestlaste künnipäeva (14. IV). Künnipäevast on lähtunud külvinädalate loendamisel, hiljem alustati loendamist jüripäevast. Künnipäev on üks neljast aastajaotustähisest

Joonis 6. Lüpsikute “turvutamine”.

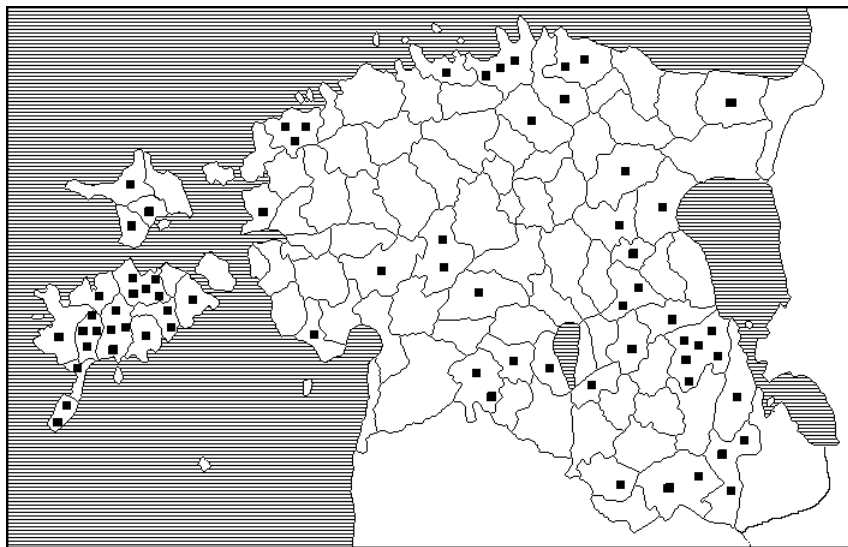
Joonis 7. Kündmiskeeld – hobuste püha.

taliharjapäeva (14. I), karusepäeva (13. VII) ja kolletamispäeva (14. X) kõrval. Säilinud pärimuse järgi otsustades on tegemist orientiiri funktsioonis tähtpäevaga, millele kuulus vähemalt sümbolne esimese vao sissekündmine või põllutõlvahendite ülevaatus. Missugune oli selle tähtpäeva ristiusueelne taust, pole kuigi selge. Kas see on olnud kunagi ennetava maagia päev just sellepärast, et maa ärkamise ja vegetatsiooni alguse tähtpäev selleks ei sobinud, seda võib ainult oletada. Igatahes on eestlastel ühtaegu kaks põllutõde alguse orientiiri ning kõige varem, osalt juba enne jüripäeva, on peetud soovitavaks alustada kaera külviga.

Meil on tuntud vanasõna *Jüripäevast Sõel akku ja härg vakku*, nagu on vene- lastelgi põllutõde algust mainiv *Jüri tuleb, ader läheb põllule* (Dal 1957, 880), soomlastel *Jüri viib adra põllule* (Hautala 1948, 183). On saanud käibetõeks, et jüripäev on põllutõde alguse päev. Tegelikult see ei tarvitsenud nii olla. Takistavaks teguriks oli päeva pidamine hobuste pühaks Läänemaal ja läänesaartel, Lõuna-Eestis, seega vähemalt osal territooriumist. Laiema mõjuga näib aga olevat muistsest maa ärkamise ja kevade tuleku päevast lähtuv maasse puutumise keeld. See tabude süsteem tuleb veel ilmekamalt nähtavale ristipäevade kombestikust (ajaliselt on taevaminemispüha pärast jüripäeva, 1. mai ja 3. juuni vahel). Künni- keelust on tunduvalt rohkem teateid kui künni alustamisest. Keeldu põhjendavad sellised motiveeringud: vili ikaldab (Häädemeeste), sigib viljaröövikuid (Kärla),

metsloomad teevad paha (Anseküla). Risti kihelkonnast on teade, et *ega pandud härgi ikkesse ega mindud kündma, et elajas ei äparda* (niisiis mitte ainult hobustega künd pole keelatud); linnud söövad vilja (Muhu), välk lööb hoonesse (Halliste), hobusega juhtub õnnetus (Hargla). Künnikeeld on ka lätlastel: põld rohtuks, hobuse kael läheks katki jms. Mõned teated on maa torkimise ja maasse aukude tegemise keelust, mille puhul võib arvesse tulla ka uskumuse hilisem ületulek ristipäevalt.

Tähelepanu äratav ülemaaline puude raiumise keeld (kokku umbes 70 teadet). See on võrreldes teiste kevadiste kolistamise ja mürategevate tööde keelu tähtpäevadega üsna esinduslik hulk. Keelu argumentatsiooniks on eriti Saaremaal ning Põhja-Eestis, et mets hakkab loomi vihkama, hunt murrab loomi. Kümme-kond teadet on sellest, et kariloomad vigastavad end, maa idaosas samavõrra teateid piksekahjust, väheseid teateid on veel metsa või raiuja enda kuivamisest, vilja äpardumisest, elamusöödikute signimisest. Teadete hulk on võrreldav teadetega ristipäevase lilled, rohu ja puude vigastamise keelu kohta (vrd. Hiimäe 1984, 144–148). Mürarikaste tööde keeld piksekahju kartusel on levinud peaauglikult maa kaguosas omaette piirkonnana. Võib oletada, et puude raiumise või okste murdmise keeld lähtub jüripäeva kui taimevegetatsiooni alguse päeva tabudest, ent selle põhjendus on hiljem nihkunud karjanduse valdkonda (puu vigastamine assotsieerub karilooma vigastamise või mahamurdmisega).

Joonis 8. Puuraiumise, toore oksa murdmise keeld.

Põllumajandus jääb jüripäeval aktiivse tähelepanuta ka Eesti venemõjulises idapoolses osas ning Eestimaa venelaste seas. Külakarja ühine kiriklik pühitsemine tõstis oma tseremoniaalsusega karjalaskekombestiku veelgi rohkem esile, jättes varju põllunduse. Preestril lasti õnnistada ka põldu, urbepäevast hoitud pajuurbade torkamisega rukkiorasesse taotleti head viljaõnne. Slaavi rahvastel on põllundusega seotud kombestik märksa mitmekesisem olnud kui siin: näiteks venelaste, valgevenelaste kombestikus on rituaalne tavanditoidude – keedetud munade, pirukate, figuraalsete küpsetiste – söömine põllul, menetlused vihma kutsumiseks põllule, ukrainlastel ümber vastkülvatud põldude käimine, põldude ülevaatamine jne. (Šapovalova 1974, 127–129).

Sotsiaalsetest suhetest ning ajaloosündmustest lähtuvaks võib liigitada veel eestlastel 1343. a. Jüriöö ülestõusu organisatoorsed tähistamised jüritulede tegevusega, tõrvikutega rongkäikude ja jüriöö jooksu ning orienteerumisvõistlustega. Ajaloolise tausta vahendajana tuleb kõige enam arvesse E. Bornhöhe jutustus “Tasuja”. Vanem põlvkond mäletab jüripäeva kui kohavahetuse, teenistuslepingute jõustumise, põllutööde ja karjalaskmise päeva, ka Jüri-nimeliste nimepäeva. Kõige püsivam on olnud jüripäeva märkimine fenoloogiliste ja üldse loodusvaatluste orientiirina: vastava fenoloogilise näitaja järgi ennustatakse mõnevõrra veel praegugi ilma lähemaks ja kaugemaks perioodiks, hinnatakse kevade arengut kiireks või pikaliseks, arvatakse ette lõikusaegu, koristusperioodi iseloomu ning saagi suurust. Üle aegade on niisiis elanud osa jüripäeva kui kevade alguse päeva pärimusest.

Kirjandus

- Atlas Estonskoi SSR 1978.* Moskva.
- Beitl, Richard 1955. *Wörterbuch der deutschen Volkskunde.* Stuttgart.
- Dal, V. 1957. *Poslovitsõ russkogo naroda.* Moskva.
- Frazer, James Georges 1983. *Zolotaja vetv II.* Moskva.
- Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens III.* 1930–1931. Berlin u. Leipzig.
- Hautala, Jouko 1948. *Vanhat merkkipäivät.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 229. Helsinki.
- Hiiemäe, Mall 1981. *Eesti rahvakalender II.* Tallinn.
- Hiiemäe, Mall 1984. *Eesti rahvakalender III.* Tallinn.
- Hiiemäe, Mall 1992. *Ida-Virumaa rahvakalendrist. Ida-Virumaa rahvakultuurist.* Tallinn, lk. 67–81.
- Kalinski, I. P. 1877. Tserkovno-narodnõi mesjatseslov na Russii. *Zapiski Imperatorskogo Russkogo Geografitšeskogo Obščestva po otdeleniju etnografii VII.*

Kuusi, Matti (et al.) 1985. *Proverbia septentrionalia. 900 Balto-Finnic Proverb Types with Russian, Baltic, German and Scandinavian Parallels*. FFC 236. Helsinki.

Kõpp, Jaan 1902. Mõnda vanadest usukommetest Liivimaal Rootsi valitsuse ajal. *Sirvilauad. Eesti rahva Tähtraamat 1903. aasta jaoks*. Jurjev (Tartu), lk. 9–20.

Loorits, Oskar 1952. *Grundzüge des estnischen Volksglaubens* II. Lund.

Loorits, Oskar 1941. *Jurjev den v narodnoi traditsii russkogo naselenija Estonii*. Tartu. Viidatud säilinud korrektuurieksemplari järgi Eesti Rahvaluule Arhiivis.

Propp, V. 1963. *Russkije agrarnõje prazdniki. Opõt istoriko-etnografitšes-kogo issledovanija*. Leningrad.

Rantasalo, A. V. 1945. *Der Weidegang im Volksaberglauben der Finnen* I. FFC 134. Helsinki.

Sahharov, I. P. 1989. *Skazanija russkogo naroda. Sobranõje I. P. Sahharovõm*. Moskva.

Skrodenis, S. 1968. Kalendorinës apeigos, papročiai ir tautosaka. *Dieveniskës*. Vilnius, lk. 258–266.

Šmits, Peeter 1940. *Latviešu tautas ticējumi* II. Rīga.

Šapovalova, G. G. 1974. Jegorjevskii tsikl vessennihh kalendarnõhh obrjadov u slavjanskiih narodov i svjazannõi s nim folklor. *Folklor i etnografija. Obrjadõ i obrjadovõi folklor*. Leningrad, lk 125–135.

Tampere, Herbert 1965. Kirde-Eesti rahvakalendri iseärasusi I. *Slaavi-lääne-meresooe suhete ajaloost*. Tallinn, lk. 205–262.

Tolstaja, S. 1984. Poleskii narodnõi kalendar. Materialõ k etnodialektnomu slovarju (A – G). *Slavjanskoje i balkanskoje jazõkoznanije. Jazõk v etnokulturnom aspekte*. Moskva, lk 178 – 200.

Vilkuna, Kustaa 1982. *Vuotuinen ajantieto. Vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomaisesta talous- ja sääkalenterista enteineen*. Helsinki.